

TARTU ÜLIKOOLI
EESTI KEELE ÕPPETOOL

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
АКТА ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
ALUSTATUD 1893.a. ВІСНІК 574 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893.r.

EESTI KEELE GRAMMATIKA
PROBLEEME

TÖID EESTI FILOLOOGIA ALALT VIII

TARTU ÜLIKOOLI
EESTI KEELE ÕPPETOOL

Tartu 1981

ти падежных форм, дает неодинаковое количество данных о различных падежах.

Параллельно с синтетическими падежными формами в ряду случаев использовались и конструкции существительное + пос-делог.

Морфология имен в южной части Пыльваского прихода своеобразна и подверглась незначительному влиянию литературного языка. Если сравнивать наш материал с материалом, собранным в этом регионе 30 лет назад, можно заметить некоторые сдвиги в употреблении некоторых морфологических форм данного говора.

EESTI KEELE LIHTLAUSETE PÕHITÜÜPID KONTENSIIVSE
TÜPOLOOGIA VAATEKONAST

Huno Rätsep

Järgnevas püütakse selgitada eesti keele lihtlausete põhitüüpe, võttes arvesse S. Katsnelsoni (1972) ja G. Klimovi (1973, 1976, 1977) poolt arendatud kontensiivse tüpoloogias mõnesid seisukohti. Pidades silmas läänemeresoome ajaloolise süntaksi uurimise tulemusi, on tahtetud anda tüübistikule ajaloolist tausta.

Kontensiivne tüpoloogia on keelte tüpoloogilise uurimise suund, mis vastandatuna keele pindstruktuuri fragmente iseloomustavale formaalsele tüpoloogiale, on orienteeritud keelevormide sisule (Klimov 1977, 3). Selle suuna esindajad on katsunud sõnavara, süntaksi ja morfoloogia põhijoonte alusel selgitada terviklikke keeletüüpe ja tuvastada neid motiveerivad spetsiaalsed süvastruktuurid. Nende arvates iseloomustavad keele tüüpi kõige sügavamalt leksikaalsed tunnused, kuid kõige rohkem on vanu tunnusoone säilitanud morfoloogia.

G. Klimov (1977, 290-292) on eraldanud esialgu viis keeletüüpi. Kõige vähem uuritud neutraalses keeletüübis puudub morfoloogia, võib-olla pole tema etalonis isegi niisugused põhilised sõnaliigid nagu noomen ja verb täielikult leksikaliseeritud, süntaksit iseloomustab ühtne neutraalne lausetüüp. Neutraalse keeletüübi esindajad on Lääne-Aafrikas mande keelkomas. Klassilistele keeltele on iseloomulikud järgmised tunnused: kõik substantiivid jagunevad mingiks hulgaks sisult määratud klassidesse (näiteks inimeste, loomade, taimede, pikade asjade, ümmarguste asjade jne. klassid), verbid jagunevad situatsiooni- ja omadusverbideks, mis omakorda tingib kahe lausekonstruktsiooni olemasolu; verbil on funktsioonilt difuused klassi-isikutunnused, situatsiooniverbidel on mitetegumoeelse laadiga diateesid, käänamine puudub. Klassilised keeled esinevad Kesk-Aafrikas (eriti bantuïdsed keeled) ja Aasias (nahhi-dagestani keeled, burušaski keel). Aktiivsetes keeltes jagunevad substantiivid inimesi, loomi ja taimi märkivate aktiivsete substantiivide klassiks ja kõiki muid denotaate tähistavate inaktiivsete substantiivide klassiks. Ka verbid jagunevad selle kohaselt tegevusi, liikumist,

muude eluliste funktsioonide toimumist märkivate aktiivsete verbide klassiks ja omadusi ning seisundeid edasiandvate statiivsete verbide klassiks. Aktiivsed verbid tingivad aktiivse lausekonstruktsiooni, statiivsed verbid inaktiivse lausekonstruktsiooni, kusjuures aktiivse klassi noomenist subjekt seondub aktiivsest verbist öeldisega ja inaktiivse klassi noomenist subjekt statiivsest verbist öeldisega. Lauseehituses on vastandatud lähi- ja kaugsihitis, esimene esineb koos aktiivse verbiga, teine statiivse verbiga. Morfoloogias on kaks isikulõppude sarja - aktiivne ja inaktiivne. Harvemini on vastandatud aktiivne ja inaktiivne põhikäne, esimene moodustab aktiivse lausetarindi subjekti, teine inaktiivse lausetarindi subjekti ja teised nominaalsed lauseliikmed. Aktiivsetel verbidel on mittetegumoline diatees, mis vastandab tsentrifugaalse ja mittetsentrifugaalse versiooni. On olemas possessiivsuse morfoloogiline kategooria, mis eristab orgaanilise ja mitteorgaanilise omanduse vorme. Aktiivset tüüpi keeled on levinud eriti Põhja- ja Lõuna-Ameerikas (na-dene keeled, siuu keeled, maskoogi keeled, tupi-guaranii keeled).

Ergatiivse keeletüübi korral jagunevad substantiivid kõige rohkem subjektide ja objektide situatiivseteks klassideks, verbid aga alati transitiivsete ja intransitiivsete verbide klassiks. Lauseehituses on vastu seatud ergatiivne ja absoluutne konstruktsioon. Ergatiivse tarindi keskuseks on transitiivne verb, absoluutse tarindi keskuseks intransitiivne verb. Eristatakse otse- ja kaudsihitist. Morfoloogias on verbil ergatiivne ja absoluutne isikuafiksise sari, esimesega antakse edasi transitiivse verbi subjekt, teisega intransitiivse verbi subjekt ja transitiivse verbi objekt. Analoogiline on ergatiivses keeletüübis kahe põhikäände - ergatiivi ja absoluutse käände opositsioon: ergatiivis on subjekt transitiivse verbi puhul, absoluutses käändes on subjekt intransitiivse verbi puhul ja objekt transitiivse verbi puhul. Verbidel puuduvad igasugused diateesid.

Ergatiivsed keeled on näiteks baski keel, abhaasi-adžgee keeled, mitmed hiina-tiibeti keeled, paapua keeled, tšuktsi-kamtšatka keeled, eskimo-aleuudi keeled.

Nominatiivseid keeli iseloomustavad järgmised olulised tunnused. Substantiivid ei jagune sisult tingitud klassidesse (mõnikord rühmitatakse neid vormiliselt sootunnuste alu-

sel). Verbid jagunevad nagu ergatiivsetes keeltes intransitiivseteks ja transitiivseteks, kuid nominatiivsetes keeltes on transitiivsus-intransitiivsus ainult varjatud kategooria, mis ei ilmne verbivormides enestes, vaid lausekonstruktsioonis. Nominatiivset lausetüpoloogiat iseloomustavad ühtse nominatiivse konstruktsiooni variandid. Eristatakse otsest ja kaudset objekti. Verbil on ainult üks subjektiliste isikuafiksise sari (kohati esinev objektiline konjugatsioon on liiane ja ei kuulu keeletüübi etaloni). Noomeni morfoloogias funktsioneerib ainus subjektkäne (nominatiiv). Nominatiivses tüübis on olemas tegumokategooria: aktiiv on vastandatud passiivile. Nominatiivsesse keeletüüpi kuuluvad indoeuroopa, semiidi-hamiidi, draviidi, uurali, türgi-tatari keeled.

Põhjalikumalt on uuritud viimasel ajal ergatiivset ja aktiivset keeletüüpi, kuid nominatiivset tüüpi on seni mingil põhjusel vähem silmas peetud, kuigi sellesse arvatakse kuuluvat enamikku Euroopa keeltest. Neutraalse ja klassilise tüübiga on tegeldud veelgi vähem.

Muidugi ei pea keel kindlasti esindama ainult üht tüüpi, selles võib leiduda elemente mõnest muustki keeletüübist. Keele tüüp muutub aja jooksul.

Järgnevas käsitluses on kasutatud eesti lihtlausete põhitüüpide tuvastamisel kontensiivses keeletüpoloogias esile tõstetud süntaktilisi tunnuseid, mis moodustavad muidugi ainult osa keeletüübi iseloomustusest.

Käesoleva kirjutuse autor on varem uurinud eesti keele lihtlausete tüüpe vormi seisukohalt. Selle tulemusena on tuvastatud 1277 verbikeskset lausemalli ja need on taandatud 380 elementaarlausele (Rätsep 1978). Nüüd on lausetüübi mõiste seatud teisiti, nii et see eraldab näiteks ka imperatiivis või impersonaalis predikaati sisaldavaid lausemalle, s. o. lausetüüpe on eristatud nii verbi leksikaalse kui ka grammatilise tähenduse seisukohalt, sest just grammatilise tähenduse aluselt eraldatud lausemallides ilmnevad eesti lauseehituse mitmed olulised ja omapärased tunnused, mis annavad võimaluse võtta rohkem arvesse eesti keele süntaksi arenemise sõlmpunkte.

Igale keeletüübile vastab just sellele omane lausetüpoloogia, milles on üks või mitu keskset lausekonstruktsiooni. Nii kõneldakse nominatiivsest, ergatiivsest, absoluutsest, aktiivsest, inaktiivsest jt. lausetüüpidest.

Eesti keele lihtlausete põhitüüpide kindlakstegemisel ongi lähtunud sellest, et eesti keel on oma põhiehituselt nominatiivne keel, nii nagu ka teised soome-ugri keeled ja indoeuroopa keeled. See asjaolu ei välista sugugi, et nominatiivsete lausetüüpide kõrval on eesti keeles kasutusel ka muid lausekonstruktsioone, mis on kas eelneva seisundi reliktid või uudismallid.

Tüüpide kirjeldamisel on kõigepealt silmas peetud seda, et nominatiivse keele lausekonstruktsioonid esitavad ennekoike tegevussubjekti ja tegevusobjekti suhet. Seepärast on lausemallides tähistatud lause grammatiline subjekt ja objekt ja nende kääne. Üeldisverbi juures on märgitud aga verbi transitiivsus ja intransitiivsus ja subjekti isikut osutava sufiksi olemasolu või puudumine. Muid lauseliikmeid ja nende vormi märgitakse lausemallides ainult vajaduse korral.

Suurem osa eesti keele lihtlauseist on nominatiivsed lausekonstruktsioonid, kus tegevussubjekti edastav grammatiline subjekt on nii transitiivsete kui ka intransitiivsete verbide korral markeerimata käändes (nominatiivis) ja transitiivsete verbide tegevusobjekti edastav grammatiline objekt on markeeritud käändes (genitiivis või partitiivis). Üeldiseks oleva transitiivse või intransitiivse verbi vormi juurde kuulub tavaliselt subjekti isikut osutav pöördelõpp.

Pidades silmas nominatiivse lausetarindi neid olulisi süntaktilisi ja morfoloogilisi tunnusoone võime ennekoike tuvastada eesti keeles kolm nominatiivset lausemalli.*

1) N+nom./s. V_i.+st.

Ma seisán. Me istume. Uksed avanevad.

See on intransitiivne nominatiivne lausetüüp, kus intransitiivne finiidne verbivorm on subjekti isikut osutava lõpuga ja subjekt on nominatiivis. Seda põhikonstruktsiooni on verbist sõltuvalt võimalik või vajalik täiendada obligatoorsete ja fakultatiivsete laiendite abil. Nende laiendite funktsiooni ja vormi arvesse võttes, saame juba selle põhitüübi alltüübid. Nii näiteks kuuluvad laused Ma sõltun temast (indi-

*Lausemallides kasutatakse järgmisi lühendeid: N - substantiiv; V - verb; s. - subjekt; o. - objekt; nom. - nominatiiv; gen. - genitiiv; part. - partitiiv; ad. - adessiiv; st. - subjektile osutav pöördelõpp; i. - intransitiivne; tr. - transitiivne; Ø - pöördelõpu puudumine.

rektne objekt). Maja asetseb mäe otsas (lokaallaiend). Ma tulen aeda (intralokaallaiend). Mees lahkus toast (ekstralokaallaiend) jne. esimese põhitüübi erinevatesse alltüüpidesse.

2) N+nom./s. V_{tr}.+st. N+gen./o.

Ma avan ukse.

See on transitiivne totaalse objektiga nominatiivne lausetüüp, kus transitiivse verbi finiidvormil on subjekti isikut näitav tunnus, subjekt on nominatiivis ja objekt genitiivis. Selleleegi põhikonstruktsioonile võib verbist sõltuvalt lisada muid laiendeid ja saada nõnda rohkesti alltüüpe. Näiteks kuuluvad eri alltüüpidesse laused Ma annan sulle raamatu (kaudobjektiga). Ma saatsin poja kooli (intralokaallaiendiga). Kivid hoiavad nõõri põhjas (lokaallaiendiga). Tuul rebis rätiku tüdruku peast (ekstralokaallaiendiga).

Nende kahe nominatiivsetele keeltele tüüpilise lausemalli kõrval on ilmunud läänemeresoome keeltes veel kolmas põhimall.

3) N+nom./s. V_{tr}.+st. N+part./o.

Ma armastan ööd. Sa avad ust.

See on transitiivne partsiaalse objektiga nominatiivne lausetüüp, kus transitiivse verbi finiidvormil on subjekti isikut näitav tunnus, subjekt on nominatiivis ja objekt partitiivis. Selgi tarindil on rohkesti alltüüpe, mis ilmnevad näiteks lauseis Ma informeerin sekretäri otsusest (kaudobjektiga). Ma proovin kuube selga (intralokaallaiendiga). Ma kannan rätikut taskus (lokaallaiendiga). Uuriija sai seltsilt toetust (ekstralokaallaiendiga) jne.

Läänemeresoome keeltes on arenenud kahe objektikäände genitiivi ja partitiivi vastandamine, millel on teataval määral paralleele ka balti ja slaavi keeltes. See tõi endaga kaasa transitiivsete verbide rühma jagunemise kaheks allrühmaks - nii genitiivset kui ka partitiivset objekti tingivaks ja ainult partitiivset objekti tingivaks. Kuna varem oli genitiivne (akusatiivne) objekt võimalik kõigi transitiivsete verbide puhul, siis ahendas see innovatsioon genitiivse (akusatiivse) objekti kasutusala ja aetas sellele eristusele teisigi grammatilisi ülesandeid. Nimelt sai esimese rühma verbide juures objekti käände vailiku kaudu võimalikuks väljendada tegevuse perfektivsus

või imperfektiivsust, tegevusobjekti ainelisust või asjaliisust, definiitsust või indefiniitsust.

Mõlemat lausetüüpi saab ümber kujundada passiivis oleva predikaadiga lausemalliks, kusjuures grammatiline subjekt väljendab siis tegevusobjekti.

4) N+nom./s. V_{tr.} +st.

Ma olen kutsutud peole. Lauad olid kaetud. Sa oled sunnitud lahkuma.

Ilmselt ei riku nominatiivse lausetüpoloogia põhireegleid ka predikatiiviga lausetüüp.

5) N+nom./s. V_{i.} +st. N+nom./pr.

Ma olen õpetaja. Ta on haige.

Selle lausetüübi eripära on selles, et intransitiivsel verbil on kaks markeerimata vormis (nominatiivis) laiendit. On arvatud, et see lausemall arenes nominaallausest, kus koo-pulaverb üldse puudus. Niisiis on tegemist suhteliselt uue lausemalliga.

Peale nende viie lausetüübi on eesti keeles selliseid tüüpe, kus mõni eespool esitatud tunnustest puudub. Need lausemallid võivad olla pärit varasemast keeletüübist, kuid samuti ka uuemad eriarengud.

Mitme sajandi jooksul on eesti keeles kujunenud lausetüüp, kus verbil puudub subjekti isikut osutav tunnus ja subjekti isikut märgitakse lauses ainult pronoomeni abil. Niisugune muutus mahub veel nominatiivse lausekorra piiridesse. Pöördelõppude ärajätmise tendents sai alguse eitava- vate lausetest, kui pöörduva eitusverbi asemele tuli pöördelõputa eitussõna. See nähtus laienes veelgi, kui tekkis uus kõneviis - kaudne kõneviis, kus algusest peale on kõik vormid ilma pöördelõppudeta. Viimasel ajal on isikulõpu ärajätmine üldistunud ka tingivas kõneviisis, ja eelmisest aastast alates on see lubatud vabariikliku õigekeelsuskomisjoni otsusega kirjakeeleski. See muutus on toonud eesti keelde neli uut lihtlause põhitüüpi.

6) N+nom./s. V_{i.} + ∅.

Ma seisvat. Sa seisvat. Poiss seisvat. Me seisvat. Te seisvat. Poisid seisvat. Ma seisaks. Sa seisaks. Poiss seisaks. Me seisaks. Te seisaks. Poisid seisaks. Ma ei seisa,

Sa ei seisa. Poiss ei seisa. Me ei seisa. Te ei seisa. Poisid ei seisa.

7) N+nom./s. V_{tr.} + ∅ N+gen./o.

Ma avavat ukse. Sa avavat ukse. Poiss avavat ukse. Me avavat ukse. Te avavat ukse. Poisid avavat ukse. Ma avaks ukse. Sa avaks ukse. Poiss avaks ukse. Me avaks ukse. Te avaks ukse. Poisid avaks ukse.

6) tüüp on võimalik ainult siis, kui finiidne verbivorm on kaudses kõneviisis, konditsionaalis ja eitavas kõnes; 7) tüüp aga siis, kui finiidne verbivorm on kaudses kõneviisis või konditsionaalis.

8) N+nom./s. V_{tr.} + ∅ N+part./o.

Ma armastavat tööd. Sa armastavat tööd. Poiss armastavat tööd. Me armastavat tööd. Te armastavat tööd. Poisid armastavat tööd. Ma armastaks tööd. Sa armastaks tööd. Poiss armastaks tööd. Me armastaks tööd. Te armastaks tööd. Poisid armastaks tööd. Ma ei ava ust. Sa ei ava ust. Poiss ei ava ust. Me ei ava ust. Te ei ava ust. Poisid ei ava ust.

See lausetüüp on võimalik, kui finiidne verbivorm on kaudses kõneviisis, konditsionaalis või eitavas kõnes.

9) N+nom./s. V_{i.} + ∅ N+nom./pr.

Ma olevat õpetaja. Sa olevat õpetaja. Poiss olevat õpetaja. Me olevat õpetajad. Te olevat õpetajad. Poisid olevat õpetajad. Ma oleks õpetaja. Sa oleks õpetaja. Poiss oleks õpetaja. Me oleks õpetajad. Te oleks õpetajad. Poisid oleks õpetajad. Ma ei ole õpetaja. Sa ei ole õpetaja. Poiss ei ole õpetaja. Me ei ole õpetajad. Te ei ole õpetajad. Poisid ei ole õpetajad.

Konditsionaalis finiidverbi korral on paralleelse võimalusena käibel lausetüübid 1) - 4), kus verbil on pöördelõpud.

Tüüpilistest nominatiivsetest lausetüüpidest võib eri põhjustel puududa subjekt, kuid subjekti isikut näitav tunnus verbi juures on olemas.

10) V_{i.} + st.

Seisan. Seisad. Seisame. Seisate. Hämardub. Müristab. Külmetab. Koidab.

See on grammatilise subjektita intransitiivne lausetüüp.

11) $V_{tr.} + st. N+gen./o.$

Avan ukse. Avad ukse. Avame ukse. Avate ukse.

See on grammatilise subjektita transitiivne totaalobjektiga lausetüüp.

12) $V_{tr.} + st. N+part./o.$

Armastan tööd. Armastad tööd. Armastame tööd. Armastate tööd. Avan ust. Avad ust. Avame ust. Avate ust. Lööb välku.

See on grammatilise subjektita transitiivne partsiaalobjektiga tüüp.

13) $V_i + st. N+nom./pr.$

Olen õpetaja. Oled õpetaja. Oleme õpetajad. Olete õpetajad.

See on grammatilise subjektita intransitiivne predikaatiiviga lausetüüp.

Kuid subjekti isikule viitav pöördelõppki võib lausest teatud puhkudel puududa.

14) $V_i + \emptyset.$

Hämarduvat. Müristavat. Külmetavat. Koitvat. Joostakse. Joosti.

15) $V_i + \emptyset N+part./o.$

Löövad välku. Lauldakse laule. Lauldi laule.

16) $V_i + \emptyset N+nom./pr.$

On külm. Ei ole külm. Olevat külm. Ollakse noor. Oldi noored.

Kui finitiivvormil on subjekti 1. või 2. isikut näitav lõpp, siis on meil tegemist subjekti fakultatiivse ärajätmisega: lauserõhuta personaalpronoomen elimineeritakse lausest liiasena, sest verbi isikulõpud edastavad enam-vähem niisamasugust informatsiooni. Hoopis teistsugune on olukord 3. isiku korral, kus pronoomeni fakultatiivne ärajätmine ei ole eesti keeles kontekstivabalt võimalik. Subjekti puudumine sõltub sel juhul finitiivverbi leksikaalsest või grammatilisest tähendusest.

Nominatiivsete lausetüüpidega on otseses vastuolus need eesti keele lausemallid, kus tegevusobjekti väljendatakse markeerimata vormiga (nominatiiviga), mis on samal ajal ka tegevussubjekti kääne.

17) $N+nom./s. V_{tr.} + st. N+nom./o.$

Sa ava uks! Ta avagu uks! Me avagu ukсед! Te avage uks! Nad avagu uks! Ma avan ukсед. Sa avad ukсед. Poiss avab ukсед. Me avame ukсед. Te avate ukсед. Poisid avavad ukсед.

18) $V_{tr.} + st. N+nom./o.$

Ava uks! Avagu uks! Avagem uks! Avage uks! Avan ukсед. Avad ukсед. Avame ukсед. Avate ukсед.

Lausetüübid 17) ja 18) on võimalikud siis, kui verbi finitiivvorm on imperatiivis, samuti siis, kui transitiivse verbi totaalobjekt on mitmuses.

Neis lausetüüpides on puudu nominatiivses lausetüüpoloogias määrava iseloomuga tunnus - markeerimata subjekti ja markeeritud objekti vastandlikkus. Nii subjekti kui ka objekti väljendatakse markeerimata käändevormiga (nominatiiviga). Objekti eristavad subjektist mõned lisatunnused, nagu verbi imperatiivivorm, tegevusobjekti märkiva sõna mitmus, subjekti fakultatiivsus ja sõnajärg. Need lausetüübid ei ole uusmoodustised, vaid väga vanad konstruktsioonid. Imperatiivivormiga seostuv markeerimata käändes (nominatiivis) objekt on tuntud ka samojeedi keeltes ja altai keeltes. (Hakulinen 1979, 99, 539-540). E. Itkoneni arvates viitasid käändelõpuga vormid millelegi elusale ja käändelõputa vormid elutule nii atribuudi kui ka objekti funktsioonis. (Itkonen 1966, 260-261). Arvesse võttes samojeedi keeli võib väita, et mitmuslik nominatiivne objekt oli olemas juba uurali algkeeles (Hakulinen 1979, 538-539). Nii paistab olevat üpris tõenäoline, et lausetüübid 17) ja 18) on reliktid mingist nominatiivsele keeletüübile eelnenud keeletüübist, eriti kui silmas pidada, et just morfoloogia on eriti konservatiivne osa keelest.

Võiks kaaluda, kas pole tegemist igivana jäänusega aktiivse keelekorra lausetüüpoloogiast, mida mitmed uurijad peavad ka indoeuroopa algkeelele teatud astmel omaseks. (Klimov 1973). Sel puhul tuleks nominatiivset objekti pidada inaktiivses käändes lauseliikme järglaseks.

On aga veelgi üks morfoloogiline joon, tõsi küll kõige selgemini säilinud ainult lõunaeesti murretes, mis näikse viitavat samuti selles suunas. E. Benveniste on iseloomustanud indoeuroopa algkeeles olnud aktiivsete ja mediaalsete verbivormide vastandust: aktiivses tegumoes tähistavad ver-

bid protsessi, mis lähtub subjektist ja areneb väljapoole, mediaalses tegumoes verb osutab protsessile, mis areneb subjektis, subjekt on sisevahekorras protsessiga (Benveniste 1974, 188). Sellist jaotust on peetud lähedaseks aktiivse keeletüübi verbile (Klimov 1977, 140-141).

L. Posti (1961, 351-366; 1963, 216-225, 1980, 112-113) on juhtinud tähelepanu sellele, et lõunaeesti murretes jagunevad verbid 3. pöördes kaheks rühmaks: pöördelõputa ja s- (<ksen-) pöördelõpuga verbideks, kusjuures viimastel on esialgu olnud mediaalne tähendus: nad on väljendanud protsessi, mis toimub subjektis eneses või milles osaleb kogu subjekt või mille suhtes on subjektil eriline huvi. Kui see on nii, kas siis pole lõunaeesti murretes säilinud tunnusjoon kunagisest aktiivsest keeletüübist.

Impersonaali eristumine passiivist on kaasa toonud veelgi põhilisemaid muutusi eesti keele lauseehituses.

Juba eespool esitatud lausetüüp 14) esindab impersonaalis intransitiivse verbivormiga lausemalli, kus puudub grammatiline subjekt ja subjekti isikut ei osuta ka verbi juures olev tunnus. Näiteks lauseis Joostakse. Hüpati. Mindi koju. Lahkutakse toast.

19) N+nom./o. V_{tr.}+∅

Uks avatakse. Lapsed viiakse kooli. Pidu peeti kodus. Töö tehtagu õigeaegselt.

See on transitiivne impersonaalne lausetüüp, kus grammatiline subjekt puudub, objekt on aga nominatiivis.

Transitiivne impersonaalne lause, kus objekt on partitiivis, on 15) tüübi kohane ja nominatiivis predikatiiviga lause 16) tüübi kohane.

Kõigil neil juhtudel seondub subjekti puudumine verbi impersonaalse vormiga. Teatavasti kujunes impersonaal personaalse passiivi singulari 3. pöörde vormidest. Passiivivormid on võimalikud üksnes transitiivsetest verbidest. Impersonaalivorme on võimalik aga moodustada ka intransitiivsetest verbidest. Kuid impersonaali ja impersonaalsete lausetüüpide tulek keelde tõi endaga kaasa verbide uue jagunemise, sest impersonaalivormid võivad olla ainult neil verbidel, mille poolt tähistatud tegevuse tegijaks on asend. Verbide jagunemine niisugustesse rühmadesse pole iseloomulik nominatiivset tüüpi keeltele.

Impersonaalsete verbivormide tekkimine passiivivormidest tõi endaga kaasa grammatilise subjekti elimineerimise lausest intransitiivsete verbide puhul. Transitiivse verbi korral sai passiivse lause tegevusobjekti näitavast grammatilisest subjektist impersonaalse lause grammatiline objekt, mis säilitas grammatilisele subjektile omase nominatiivivormi. Sellega kaasnes verbi juures oleva subjekti isikule osutava lõpu tähenduse tuhmumine. Nõnda tekkis nominatiivsele keeletüübile kaunis võõras lausemall, kus puuduvad subjekt ja subjekti isikut osutav tunnus, grammatiline objekt on aga markeerimata käändes (nominatiivis).

Hoopis erisuguse olukorra läänemeresoome keelte süntaksis löi partitiivse subjekti tarvituseletulek mõnes lausetüübis.

20) (...) V_{i.}+st. N+part./s.=o.

Sajab vihma. Tuiskab lund. Kostis muusikat. Udutab vihma. Tekkis tülisid. Vett ei ole. Aias kasvab õunapuid. Ahjust õhkub sooja. Meistrile sirgus järglasi.

See on partitiivse subjektiga lausetüüp, mille algusesse võib obligatoorse liikmena lisanduda veel teatud liiki laiend, moodustades nõnda muuhulgas eksistentsiaallauseid. Markeeritud (partitiivis) subjektiga lausetüüp on nagu pahu-pidine ergatiivne lausetüüp. Mõned uurijad on kahelnud, kas partitiivis olevat lauseliiget võib üldse pidada grammatiliseks subjektiks ja näinud sellel liikmel hoopis grammatilise objekti tunnusjooni. Kui minna selles suunas veel, edasi, siis oleks õigem väita, et intransitiivsete ja transitiivsete verbide selge eristamine on niisuguses lausetüübis neutraliseeritud ja neutraliseerituks tuleb lugeda ka subjekti ja objekti vastandust.

Ka predikatiiviga lause subjekt võib olla partitiivis.

21) N+part./s. V_{i.}+st. N+part./pr.

Inimesi on mitmesuguseid.

Selle lausetüübi kasutamine on võrdlemisi vähene.

Eraldi seisva põhitüüpide rühma moodustavad possessiivsed lausemallid, mis ei ole samuti hästi seletatavad nominatiivsete konstruktsioonide variantidena.

22) N+ad. V_i . +st. N+nom./s.

Mul on raamat. Mul on külm. Mul puudub raamat. Meil esi-
neb see haigus. Mul oled sina.

23) N+ad. V_i . + $\emptyset$ N+nom./s.

Mul olevat raamat. Mul olevat külm. Mul puuduvat raa-
mat. Meil esinevat see haigus. Mul olevat sina. Mul ei ole
külm.

24) N+ad. V_i . + $\emptyset$ N+part./s.

Mul ei ole raamatut. Meil ei esine seda haigust. Mul ei
ole sind. Mul on raamatuid. Mul on vett.

Lausetüüpides 22) ja 23) on mingi objekti omaja edasi
antud markeeritud käändes (adessiivis) vormiga, kuid omatav
objekt markeerimata käändes (nominatiivis) vormiga. Lausetüü-
bis 24) on omatavat objekti väljendav noomen markeeritud kään-
des (partitiivis). Et kõnelejad tunnetavad omatavat objekti
märkivat sõna neis lausetüüpides grammatilise subjektina, sel-
lele osutab lause Mul oled sina. Possessiivsetes lausetüüpi-
des ei saa öeldisverbi kasutada passiivis või impersonaalis.

Possessiivsed lausetüübid näikse olevat kaugel nomina-
tiivsetest tüüpidest. Õigupoolest ei ole vist sobiv nende
puhul rääkida transitiivsete ja intransitiivsete verbide vas-
tandlikkusest. Possessiivsed tüübid on vanad tüübid, kuid
adessiivivorm omaja märkijana on neis suhteliselt uus; ta
asendas varasemat genitiivivormi ilmselt seejärel, kui aku-
satiiv muutus genitiivitaoliseks. Possessiivsed lausetüübid
on eri vormides tuntud ka mitmetes indoeuroopa keeltes. Ees-
ti keele grammatikas ei ole aga veel sobivat lahendust lei-
tud omajat näitavate sõnavormide lauseliikmelisuse problee-
mile.

Eespool on esitatud eesti keele lihtlausetete põhitüüpi-
de üks rühmitusvõimalus, kus aluseks on võetud tunnused, mis
on seotud eeskätt subjekti-objekti suhete väljendamisega. Na-
gu näha, on üldiste nominatiivsete lausetüüpide kõrval eesti
keeles tarvitusel veelgi vanemaid mittenominatiivseid lause-
tüüpe. Läänemeresoome keelte hilisem areng on toonud endaga
kaasa uusi jooni eesti keele lauseehitusse ja loonud uusi põ-
hitüüpe, mis osalt erinevad põhjalikult nominatiivsetest lau-
setüüpidest.

K o k k u v õ t t e v s k e e m

A. Nominatiivsed lausemallid.

I. Intransitiivse verbiga.

- a) N+nom./s. V_i . +st. Ma seisn (1)
N+nom./s. V_i . +st. N+nom./pr. Ma olen õpetaja (5)
- b) N+nom./s. V_i . + $\emptyset$ Ma seisvat (6)
N+nom./s. V_i . + $\emptyset$ N+nom./pr. Ma olevat õpetaja (9)
- c) V_i . +st. Seisan. Hämaidub (10)
 V_i . +st. N+nom./pr. Olen õpetaja (13)
- d) V_i . + $\emptyset$ Hämaiduvat (14)
 V_i . + $\emptyset$ N+nom./pr. Ei ole külm (16)

II. Transitiivse verbiga.

- a) N+nom./s. V_{tr} . +st. N+gen./o. Ma avan ukse (2)
N+nom./s. V_{tr} . +st. N+part./o. Ma armastan poega
Ma avan ust (3)
- b) N+nom./s. V_{tr} . + $\emptyset$ N+gen./o. Ma avavat ukse (7)
N+nom./s. V_{tr} . + $\emptyset$ N+part./o. Sa armastavat poega
Sa avavat ust (8)
- c) V_{tr} . +st. N+gen./o. Avan ukse (11)
 V_{tr} . +st. N+part./o. Armastan poega (12)
- d) V_{tr} . + $\emptyset$ N+part./o. Löövat välku (15)

B. Impersonaalsed lausemallid.

I. Intransitiivse verbiga.

- (A I d) V_i . + $\emptyset$ Seistakse (14)
 V_i . + $\emptyset$ N+nom./pr. Ollakse noor (16)

II. Transitiivse verbiga.

- N+nom./o. V_{tr} . + $\emptyset$ Uks avatakse (19)
- (A II d) V_{tr} . + $\emptyset$ N+part./o. Avatakse uksi (15)

C. Aktiivsed lausemallid. (?)

I. Transitiivse verbiga.

- a) N+nom./s. V_{tr} . +st. N+nom./o. Te avage uks (17)
- b) V_{tr} . +st. N+nom./o. Avage uks (18)

D. Partitiivsed lausemallid.

I. Neutraalse verbiga. (?)

- (...) V N+part./s.=o. Sajab vihma

Aias kasvab põõsaid (20)
Meistrile sirgus õpilasi
N+part./s. V N+part./pr. Inimesi on mitmesuguseid (21)

E. Possessiivsed lausemallid.

I. Intransitiivse verbiga.

N+ad. V_i.+st. N+nom./s. Poisil on raamat
Mul oled sina (22)

N+ad. V_i.+∅ N+nom./s. Poisil olevat raamat
Mul olevat sina (23)

N+ad. V_i.+∅ N+part./s. Poisil ei ole raamatut
Mul ei ole sind (24)

V i i d a t u d k i r j a n d u s .

- Benveniste, É. 1974, - Бенвенист Э. Общая лингвистика. Москва.
- Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki.
- Itkonen, E. 1966, Kieli ja sen tutkimus. Helsinki.
- Katsnelson, S. 1972, - Канцельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград.
- Климов, Г. 1973, - Климов Г.А. Очерк общей теории эргативности. Москва.
- Климов, Г. 1976, - Климов Г.А. Вопросы контенсивно-типологического описания языков. - Принципы описания языков мира. Москва. стр. 122-146.
- Климов, Г. 1977. - Климов Г.А. Типология языков активного строя. Москва.
- Posti, L. 1961, Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä. - Virittäjä, s. 355-368.
- Posti, L. 1963, Fragen der ostseefinnischen Verbalflexion. - Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum Budapestini habitus. Budapest, p. 216-225.
- Posti, L. 1980, The origin and development of the reflexive conjugation in the Finnic languages. - Congressus Quintus Internationalis Fenno-Ugristarum Turku 20-27. VIII. 1980. Pars I. Turku, p. 111-144.
- Rätsep, H. 1978, Eesti keele lihtlausetete tüübid. Tallinn.

ОСНОВНЫЕ ТИПЫ ПРОСТЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ
ЭСТОНСКОГО ЯЗЫКА В АСПЕКТЕ КОНТЕНСИВНОЙ ТИПОЛОГИИ

Хуно Рятсеп

Р е з ю м е

В статье рассматриваются основные типы простых предложений эстонского языка, с учетом положений контенсивной типологии, развитой Г.А. Климовым и С.Д. Канцельсоном, и исторического синтаксиса прибалтийско-финских языков. Материалом

анализа являются формальные типы эстонских простых предложений, выявленные автором ранее (H. Rätsep. Eesti keele lihtlauset tüübid. Tallinn 1978).

При выявлении основных структур предложений автор исходит из того, что эстонский язык относится к числу языков номинативного строя. Поэтому прежде всего представлены основные номинативные конструкции предложения. Основой их установления являются следующие признаки номинативных языков: глаголы лексикализованы на классы транзитивных и интранзитивных, существительные не имеют содержательно обусловленных классов, основные признаки структур предложения выявляются в субъектно-объектных отношениях, субъект в немаркированном падеже (в номинативе), объект в маркированном падеже (в аккузативе), дифференцировано прямое и косвенное дополнение, личные аффиксы глагола указывают лицо субъекта.

Отклонения от типичных структур в эстонском языке вытекают из противопоставления двух падежей дополнения - генитива (аккузатива) и партитива, из возможности отпадения субъекта, из отсутствия личных аффиксов в отрицательных формах, в косвенном наклонении и кондиционале.

Особое внимание уделяется посессивной конструкции, в которой посессор маркирован и принадлежность немаркирована. Отдельно от номинативных конструкций предложения рассматриваются также партитивные конструкции предложения, в которых субъект маркирован (в партитиве).

В связи с конструкциями предложения, где объект немаркирован (в номинативе), рассматривается возможность сохранения черт активного строя в эстонском языке.

Henn Saari

See artikkel on eeskätt deduktiivse suunaga. Tavalist eeldust, et on olemas see või ainult see, mis leidub läbitöötatud tekstimassiivis, on käesoleval juhul olnud raske rakendada ja pole ka veendumust, et see eeldus metodoloogiliselt alati õige on. Lähtekohaks on valitud tõdemus, mis on saadud mitte käesoleva teema kohase ainestiku, vaid keele ja selle olemuse üldise tundmise najal: keeles kui süsteemis (langue'is) võib olla ja ongi olemas üksusi, mida uurija(d) pole kohanud, kusjuures osa neid üksusi võib olla isegi parole'is esinemata. Nende esiletulekut parole'is võimaldab keeleoskajate süsteemipädevus, mis avaldub näiteks selliste analoogiarakenduste näol, mida on ammu kirjeldanud Hermann Paul (Paul 1960, 132 jj.). Kas miski on parole'is esinenud, seda saab väita tõigete¹ najal; tõigete puudumine ei võimalda aga järeldada veel esinematust, ammugi siis esinemise võimalust. Üldmetodoloogias on teada, et tõige tõestab üksikfakti olemasolu ja faktide massist saab soodsal juhul välja lugeda seaduspära (eelkõige stohhastilise), kuna mitteeksistenti ja võimalikkust (potentsiaalsust) suudab tõestada ainult korralikult fundeeritud arutelu.

Need keeleüksused, mille olemasolu keele süsteemis saab tõikamata näidata, on sageli liitsed, nimelt kui on antud mingi liitumisseadus, siis rakendub see ka sellistele elementidele, mille liitunud olek ei ole (veel) tõigatud; aga niivõrd kui liitumisseadus on pööratav - liitumist järeldub liitunud osiste olemasolu -, pole võimatu näidata ka liitsate tõikamata elementide olemasolu.

Kui asuda asja juurde järjekindlamalt, siis võime lähendada järgmistest põhijoontest.

a) Oskuskeel on loomulik keel ja tema leksikaalsed elemendid on loomuliku keele elemendid (vt. näit. Leitsik jt. 1977, 63 et passim). Eri alade oskuskeel võib loomuliku keele kõrval küll välja arendada abisüsteeme, mis mõttetegevust

1

Katse leida vastet saksa sõnale Beleg, belegen.